

ІСТОРІЯ В ОСОБАХ

А. А. СТІЛКО (Київ)

Франсіско де Міранда в Україні

Уродженець Венесуели Франсіско де Міранда (1750—1816) був одним з перших лідерів визвольного руху патріотів Латинської Америки проти іспанського колоніалізму. Саме тому його називають передвісником латиноамериканської незалежності.

Міранда народився 26 березня 1750 р. в Каракасі в досить заможній родині купця дона Себастьяна Міранди-і-Рівело. Батько й мати — донья Франсіска Антонія Родрігес — прагнули дати своєму первістку добру освіту, і він повною мірою виправдовував їхні сподівання — спочатку блискуче закінчив одну з найаристократичніших шкіл, потім вступив до Каракаського університету, а завершивши навчання, обрав військову кар'єру — став офіцером іспанської королівської армії.

Спочатку Міранда служив у метрополії, потім на Кубі, згодом брав безпосередню участь у бойових діях іспанських військ у Марокко, Вест-Індії, Східній Флориді та інших місцях. І всюди він виявляв хист до військової справи. Особливо добре знався в артилерії та фортифікаційних справах. Здобуваючи останні у ворога, Міранда демонстрував не тільки гарні знання в царині військового мистецтва, а й діяв сміливо та кмітливо. Молодого офіцера досить швидко підвищили по службі — 1781 р. він став підполковником, а вже наступного року — полковником іспанського війська.

Та саме в той період у дона Франсіско, як часто називали його друзі та близькі знайомі, розпочалися негаразди у відносинах з королівською владою. Їй стало відомо, що молодий артилерійський офіцер — уродженець Венесуели невдоволений деспотичним характером іспанського колоніального режиму на теренах Нового Світу і снує плани визволення батьківщини з-під гніту метрополії. 1783 р., під час служби Міранди на Кубі, власті мали намір заарештувати його. Але попереджений заздалегідь друзями, він тікає до США. Під час зустрічей та розмов з Д. Вашингтоном, О. Гамільтоном, генералом Г. Ноксом та іншими провідними діячами молодого американської держави венесуельський патріот переконував їх у необхідності посприяти ліквідації іспанського панування в Західній півкулі. Та ці намагання дона Франсіско виявилися марними.

Залишивши США, Міранда перебирається до Європи. Він відвідує Англію, Пруссію, Туреччину, Росію, Швецію та інші країни, де в переговорах з їх володарями просить підтримати майбутню збройну боротьбу з іспанським колоніалізмом у Латинській Америці. Після перемоги Великої французької революції 1789 р. Міранда приїхав до Парижа. Він вступив до французької революційної армії, отримав у ній чин генерала і був призначений командиром дивізії, що воювала з роялістами на північному фронті. Війська під командуванням Міранди відзначилися в боях з ворогом, звільнивши від нього, зокрема, м. Антверпен.

Після участі в революційних подіях у Франції ім'я Франсіско де Міранди стало широко відомим як у Старому, так і в Новому Світі. Скрізь його визнавали як значного військового та революційного діяча. Коли

1805 р. дон Франсіско знову прибув до США, тамтешня влада вже не чинила перешкод його визвольним змаганням. За цих умов наступного року Міранді вдалося організувати з США першу патріотичну військово-морську експедицію до Венесуели, учасникам якої вдалося звільнити від іспанців міста Велу та Коро.

Після переможного збройного повстання в Каракасі 19 квітня 1810 р. Міранда негайно повернувся на батьківщину, де його було призначено на керівні військові, державні та громадські посади, присвоєно звання генерал-лейтенанта патріотичної армії, обрано депутатом та віце-президентом Національного конгресу, президентом Патріотичного товариства. З активною участю Міранди 5 червня 1811 р. було проголошено незалежність Венесуели, а 23 грудня — прийнято республіканську конституцію.

Коли в березні 1812 р. патріотична армія стала відступати під натиском іспанців, Національний конгрес призначив Міранду главою Венесуельської держави та головнокомандуючим її збройними силами у званні генералісімуса. Очолена ним армія стала чинити більш організований опір наступаючим королівським експедиційним військам. Проте влітку того ж року Міранда, перебуваючи в приморському місті Ла-Гуайра, внаслідок зради потрапив у полон. Закованого в кайдани, його відправили до метрополії. Щоб запобігти втечі свого злісного ворога, власті ув'язнили його в особливому підземному застінку острівної тюрми “Ла Каррака”, що неподалік іспанського міста Кадіс. Саме тут 14 липня 1816 р. скінчилося славне і водночас трагічне життя Франсіско де Міранди — передвісника латиноамериканської незалежності¹.

В Україні непересічною постаттю Міранди цікавляться з особливою увагою. Справа в тому, що ця людина — чи не перший латиноамериканець, який побував на терені нашої вітчизни. Обставини цього несподіваного візиту сьогодні відомі з великими подробицями. Перебуваючи влітку 1786 р. у Константинополі, венесуелець вирішив відвідати Росію. Він сподівався провести переговори з царськими урядовцями з питання про сприяння антиіспанському рухові. Ця поїздка до романівської імперії відбулася й тривала понад рік. Добру половину цього часу — з вересня 1786 р. по травень 1787 р. — дон Франсіско перебував на українських землях. Очаків, Херсон, Крим, Кременчук, Київ — ось далеко не повна географія поїздки Міранди, під час якої йому судилося зустрітися та провести переговори з правлячою верхівкою царської Росії — імператрицею Катериною II та її найближчим оточенням.

Розпочати детальне дослідження перебування венесуельця в Україні можна було б уже в XIX ст. за умови доступу до головного джерела — величезного особистого архіву, в першу чергу до щоденникових записів, які він робив протягом майже всього свого свідомого життя. Однак після арешту Міранди іспанцями 1812 р. його архів загадково зник і понад сто років вважався безнадійно втраченим. Тому в минулому столітті окремі фрагментарні сюжети про його перебування в Україні відображалися лише у випадкових друкованих джерелах, наприклад, у мемуарах французького посланника в Росії Луї-Філіппа Сегюра², з яким Міранда неодноразово зустрічався у Києві 1787 р., або в ґрунтовній монографії про О. А. Безбородька — також доброго знайомого знаменитого венесуельця³.

Лише на початку 20-х років XX ст. виявилося, що архів дона Франсіско з дорогоцінними для нас щоденниковими нотатками про Україну не втрачений і повністю зберігся. Стало відомо, що влітку 1812 р., в розпал важких боїв з іспанськими військами генералісімус наказав відправити всі 63 ретельно переплетених томи свого особистого архіву з Венесуели до острова Кюрасао на зберігання знайомому англійському купцеві. Цей за-

побіжний захід був доречним, бо матеріали могли потрапити до рук іспанців. 1813 р., за наказом британського міністра колоній Батхерста, архів Міранди таємно доставили з Кюрасао до Лондона. Вищеназваний урядовець довгі роки тримав документи у приміщенні свого міністерства, а 1828 р., вийшовши у відставку, вирішив, не питаючи ні в кого дозволу чи згоди, привласнити архів. Так майже сто років він і був надбанням приватної колекції лордів Батхерстів, про що тодішні дослідники життя Міранди й не підозрювали.

Таке становище тривало до початку 20-х років ХХ ст. Саме тоді співробітник рукописної комісії Державного публічного архіву Стампа під час знайомства з неопублікованими документами приватної бібліотеки лордів Батхерстів помітив, що серед паперів дуже часто зустрічається прізвище Міранди. Спочатку про це стало відомо широкознайомому вже тоді біографові Міранди — американцю С. Робертсону, який швидко виявив серед документів Батхерстів зниклий архів видатного латиноамериканця і швидко використав його у своїй фундаментальній двотомній праці “Життя Міранди”, опублікованій 1929 р.⁴

Про цю сенсаційну знахідку в Англії стало відомо венесуельському урядові. За його дорученням, до Лондона прибув історик і дипломат Карачіоло Парра-Перес, який 1926 р. купив архів Міранди і доставив його на батьківщину для передачі Національній академії історії Венесуели. Ця установа готувала до друку і видавала документальні матеріали майже чверть століття. Все багатотомне видання має загальну назву “Архів генерала Міранди”⁵.

Так архів видатного латиноамериканця став надбанням дослідників. Предметом їх особливої уваги були щоденники — ймовірно, найцінніше джерело для вивчення життєвого шляху дона Франсіско. Українська частина щоденникових записів Міранди надрукована в другому томі згаданого видання, який побачив світ 1929 р. в Каракасі. Підзаголовок матеріалів має назву “Подорожі по Греції, Туреччині та Росії”. 133 сторінки цього тому — від 188-ї до 321-ї, розповідають про перебування Міранди на теренах України з 26 вересня 1786 р. по 4 травня 1787 р.⁶

Текст джерела написаний іспанською мовою з усіма її граматичними особливостями того часу. В багатьох місцях зустрічаються написання французькою, англійською мовами, латинню. Це стосується передусім друкованих праць, з якими Міранда знайомився в Україні, а також окремих специфічних слів, фраз, виразів тощо. Записи робилися автором майже щоденно, за обсягом вони різні — від одного абзацу до кількох сторінок за день.

Оприлюднення 1929 р. в Каракасі записок Міранди про Україну не пройшло поза увагою радянських дослідників. На жаль, першими, хто звернувся до них, не були українські історики. Очевидно, згадане каракаське видання було надіслано до СРСР в одному примірнику і потрапило до московської книгозбірні. Тому першими з ним змогли ознайомитися науковці Москви. Ще до Великої Вітчизняної війни один з основоположників радянської латиноамериканістики В. М. Мірошевський використав українські записки Міранди у своїх працях про політичні взаємини дона Франсіско з правлячими колами царської Росії⁷. В післявоєнний період до цього джерела звертався відомий московський біограф Міранди Й. Р. Григулевич-Лаврецький⁸. І, нарешті, порівняно нещодавно побачила світ ґрунтовна монографія М. С. Альперовича, який набагато ширше за попередніх дослідників використав українські записки Франсіско де Міранди⁹.

Вводячи до наукового обігу записки венесуельця про Україну, згадані вище автори мали змогу використати їх у своїх працях лише частково.

І трапилося це не тому, що вони — а це метри радянської латиноамериканістики — не бажали повного використання записів, а тому, що не могли оволодіти всіма перлинами історичного багатства джерела. Справа в тому, що всі щоденникові записи Міранди надзвичайно важко піддаються перекладу звичними засобами, і українська їх частина, зрозуміло, не є винятком. Безліч скорочень, перерваних фраз і слів, раптова поява ініціалів, прізвищ та імен, постійне вживання крапок — ці та інші елементи щоденника Міранди ставили у скрутне становище навіть латиноамериканіста з ґрунтовною мовною підготовкою, примушуючи його залишити спроби перекладу цього, безсумнівно, цінного джерела у повному обсязі.

В цьому на власному досвіді переконався і автор даної публікації наприкінці 70-х років, після виявлення каракаського видання зі щоденниками Міранди про Україну у фондах бібліотеки Інституту наукової інформації з суспільних наук тодішньої АН СРСР у Москві. Опрацювавши ту частину джерела, що була доступна перекладу, ми підготували невеличку джерелознавчу статтю, яку оприлюднив “Український історичний журнал”¹⁰. Але всі спроби повного перекладу цих матеріалів виявилися марними. Відчувалося, що потрібні якісь неординарні підходи та унікальний творчий інструментарій, щоб примусити записи заговорити мовою народу, до якого так тепло й шанобливо ставився майбутній генералісимус Венесуели.

Нові, більш реальні можливості для перекладу щоденника Міранди з іспанської на українську мову з’явилися в першій половині 90-х років. Тоді вирішенню цього питання посприяло керівництво нової дослідницької фундації — Інституту української археографії імені М. С. Грушевського. Директор установи П. С. Сохань і тодішній вчений секретар В. М. Даниленко не тільки визнали за потрібне підготувати наукове видання записок Міранди, а й доручили перекласти їх на українську мову своєму провідному археографові Я. А. Ящуку, який уже мав значний досвід праці з іспаномовними джерелами.

Розпочалася тривала й копітка робота по реконструкції і навіть дешифровці записів щоденника. Талановитий археограф-перекладач виявив як високий рівень фахової підготовки, так і неабияку творчу ерудицію. Після багатомісячної роботи був здійснений гідний оригінала переклад. В ньому ніби сам Міранда в повний голос, ясно і доступно розповідав українською мовою про те, що він бачив і відчував, з ким зустрічався на нашому рідному терені у 1786—1787 рр. Особливо хочеться підкреслити, що це був перший переклад щоденника передвісника латиноамериканської незалежності з тогочасної іспанської на іншу мову. І ми горді тим, що нею стала українська мова і що перекладене джерело нашим співвітчизником.

Після здійснення перекладу українського щоденника Міранди та його наукового опрацювання зусиллями автора цих рядків постало непросте питання про публікацію джерела. Його успішно вирішив знаний видавець та популяризатор історичної науки А. В. Денисенко. За його ініціативою повний переклад щоденника, а також підготовлені нами вступна стаття та наукові коментарі були надруковані 1996 р. на шпальтах загальновідомих наукових часописів “Київська старовина” та “Пам’ять століть”¹¹.

Отже, розповімо коротко про перебування Франсіско де Міранди в Україні, спираючись на назване джерело. Влітку 1786 р., знаходячись у Стамбулі, він вирішив побувати в Криму, отримав для цього всі необхідні документи в російському посольстві в султанській Туреччині і у вересні відбув зі столиці Порти на вантажно-пасажирському паруснику “Чезаре Августо”. Це плавання виявилось вельми ризикованим: 26 вересня судно ледве не розбилося біля острова Зміїний. 30 вересня мандрівники прибули

до Очакова, що перебував тоді під турецькою владою. Звідси Міранда мав дістатися до Херсона — тоді головного військово-адміністративного центру в російському Північному Причорномор'ї, де потрібно було пройти протичумний карантин, митний огляд і одержати відповідний дозвіл для відвідання Криму.

Після невдалої спроби в Очакові продовжити подальшу подорож сухоходом Міранда 5 жовтня залишає місто і прямує Дніпром до російських володінь. Витерпівши надзвичайно обтяжливий багатоденний карантин, він 9 листопада прибуває нарешті до Херсона, де тимчасово оселяється в помешканні французького комерсанта Ру.

Перебування дона Франсіско у Херсоні виявилось тривалим. На ерудованого й шляхетного іспанського полковника — а саме так представлявся усім Міранда — відразу звернув увагу місцевий бомонд. Особливо добрі стосунки склалися з вищими херсонськими військовими. Його прийняв сам командувач царськими військами в Херсоні небезвідомий генерал Петро Текелі та його заступник — генерал Андрій Вяземський, у будинку якого 5 грудня оселився Міранда. Подружився він також з керівником будівництва фортифікаційних споруд у Херсоні полковником Миколою Корсаковим та начальником місцевого морського арсеналу Миколою Мордвіновим. Міранда детально оглянув херсонську фортецю та військові кораблі, що будувалися для молодого Чорноморського флоту, відвідав дислоковані тут полки царського війська. Як висококваліфікований офіцер, він був запрошений подивитися військові маневри, а з 17 по 24 грудня — взяти безпосередню участь у них. Дружні відносини склалися у нього в Херсоні і з багатьма цивільними особами, серед яких був відомий тоді вчений — лінгвіст та математик Євгеній Булгаріс.

28 грудня до Херсона з численним супроводом прибув фельдмаршал Г. Потьомкін, який здійснював тоді інспекційну поїздку в південному регіоні імперії у зв'язку з наміченою на 1787 р. подорожжю до Криму Катерини II. Цьому могутньому вельможі, безперечно, доповіли про перебування у місті іспанського полковника, і вже 30 грудня відбулася їх перша зустріч. У ході цієї та наступних бесід Потьомкін зрозумів, що Міранда не тільки добрий знавець військової справи та приємний співрозмовник, а й непримиренний ворог колоніальної Іспанії. Остання виступала тоді проти російської експансії на тихоокеанському узбережжі Північної Америки, і, очевидно, у цьому суперництві фельдмаршал і задумав використати свого незвичайного херсонського знайомого.

Дізнавшись, що Міранда має здійснити подорож до Криму, Потьомкін запропонував поїхати разом і в його кареті, на що отримав згоду. Поїздка тривала з 5 до 21 січня 1787 р. Разом з високими російськими особами дон Франсіско відвідав Перекоп, Сімферополь, Бахчисарай, Севастополь, Карасубазар, Судак, Феодосію. Особливий інтерес венесуелець виявив до умов життя татарського населення після приєднання Криму до Росії і з гіркотою дізнався, що росіянам силою й хитрощами вдалося привести до покори народ Криму та примусити його працювати на нових господарів. У щоденнику латиноамериканця знаходимо багато свідчень концентрації Петербургом своєї військової присутності тут на суші і на морі для здійснення подальшої територіальної експансії в причорноморському регіоні.

Під час кримської подорожі Міранда постійно цікавився різноманітними питаннями минувшини півострова. Він оглянув кілька палаців, де мешкали татарські хани, побував у стародавньому Херсонесі, був захоплений спорудами генуезців у Судаку та Феодосії, збагачував свої знання про Крим, читаючи "Географію" давньогрецького вченого Страбона. Трохи

пізніше за цей інтерес співрозмовники будуть називати дон Франсіско “історіографом Криму”.

У період кримської мандрівки Міранда зустрічався і спілкувався з відомими в тодішній Росії військовими, політиками, вченими, серед яких були губернатор Криму В. Каховський, майбутній засновник Одеси Хосе де Рібас, командуючий чорноморським флотом Марко Войнович, герой морських битв з турками у війні 1768—1774 рр. Алексіано Панотті, англійський інженер-суднобудівник на російській службі Самюель Бентам, а також вчений-природознавець Карл Габліц та лікар-епідеміолог Данило Самойлович, фахівець з тваринництва Андерсон та виноградар Йосип Банкс. Справжнє задоволення Міранда отримав, спостерігаючи за творчою працею художника-пейзажиста та баталіста Михайла Іванова, який тоді супроводжував Потьомкіна.

21 січня дон Франсіско разом з князем та його супроводом повернувся з Криму до Херсона і наступного дня отримав запрошення від фельдмаршала поїхати разом з ним до Кременчука — тодішнього адміністративного центру Катеринославської губернії. Увечері 23 січня Міранда вирушив у дорогу і через добу приїхав до Кременчука, де перебував до 5 лютого. Оглядаючи місто та його околиці, він вперше близько познайомився з українською людністю, відзначаючи працьовитість та пісенні здібності нашого народу. “Спостерігається, що люди України мають звичайно ніжні й чудові голоси”, — читаємо в його щоденнику запис за 26 січня.

В цьому українському місті, як і в Херсоні та Криму, Міранда був вражений великою кількістю дислокованого тут російського війська. Його знайомлять з воєначальниками, серед яких — молодий генерал-майор М. Кутузов, начальник Бугського єгерського корпусу. Як і в інших місцях, у Кременчуку венесуелець відвідував вечірки та бали. 28 січня на одному з них він “танцював уперше в житті англійський контрданс та полонези”. Того ж дня він мав зацікавлену розмову з архієпископом катеринославським та херсонес-таврійським Амвросієм (в миру — Серебреников), відомим також своєю літературною діяльністю (свого часу він першим переклав на російську мову поему англійського поета Джона Мільтона “Втрачений рай”).

Міранда мав намір відправитися з Кременчука до Полтави щоб оглянути історичні місця бойового протистояння військ Петра I та Карла XII, а звідти їхати до Москви. Але Потьомкін вніс у ці плани свої корективи, які й визначили подальше перебування латиноамериканця на українській землі та й у Російській імперії в цілому. 3 лютого фельдмаршал запропонував йому здійснити подорож до Києва й зустрітися з Катериною II, яка перебувала в місті. У щоденнику Міранди слова князя передано так: “Було б неприпустимо, знаходячись так близько від Києва, не заїхати побачитись з імператрицею”.

Як це не дивно, але в даному разі далекоглядні великодержавницькі політичні міркування Потьомкіна збіглися з потаємними планами венесуельського патріота, зацікавленого, безперечно, у проведенні переговорів з царицею та її урядом. Він прийняв запрошення фельдмаршала і почав ретельно готуватися до поїздки у Київ. На позичені люб’язним Хосе де Рібасом кошти Міранда шие у місцевого кравця-німця новий військовий мундир з вігоньового сукна, купує капелюх та шпагу і 5 лютого від’їжджає з Кременчука до Києва у своїй кибитці.

Зимова подорож була важкою, та це не перешкодило допитливому латиноамериканцю добре оглянути ту місцевість Лівобережжя Дніпра, по якій він проїжджав. У щоденнику про це читаємо: “Країна надзвичайно красива, часто зустрічаються ліси і всюди вистачає дерев і води, а обриси

підвищень та рельєф місцевості дуже приємні; вистачає й населення. Ще помітні укріплення в населених пунктах та в полі для захисту від наскоків татар, які, безсумнівно, були жаливими сусідами, і я не розумію, чому були люди, які мали бажання мешкати в цьому краю”.

7 лютого, проїхавши Бориспіль, Міранда вже здалеку помітив красень-Київ і був зачарований видовищем, що відкрилося перед ним. Ця незабутня зустріч з історичним містом над Дніпром описана ним так: “Через 15 верст з одного підвищення я побачив Київ, і дійсно цей вид пречудовий. Височина, на якій розташоване місто, і фортеця на березі Дніпра, золочені куполи церков справляють приємне враження і розташовані надзвичайно гармонійно з рештою сусідніх будівель”.

У Києві дон Франсіско поселився в будинку архімандрита, де вже розташувався фельдмаршал Потьомкін, а також його добрі знайомі ще по кримській мандрівці — німець на російській військовій службі адмірал Карл-Генріх Нассау-Зіген та царський полковник Кисельов. Уже в перший день приїзду Потьомкін повідомив Міранді, що встиг розповісти про нього Катерині II, але про час, коли відбудеться представлення російській цариці, мова ще не йшла. Зате вечір того ж дня князь запропонував провести у господі своєї племінниці Олександри Браницької — дружини великого польського коронного гетьмана Ксаверія Браницького. Саме ця зустріч поклала початок численним візитам та знайомствам Міранди у Києві взимку-навесні 1787 р. Цікаво окреслити коло осіб, з якими найчастіше спілкувався дон Франсіско до 1 травня 1787 р. — дня свого від’їзду з міста. В першу чергу це знаменитий російський полководець, фельдмаршал Петро Румянцев, який з 1764 р. займав посаду генерал-губернатора Малоросії. З цим діячем Міранда зустрічався від першого до останнього дня свого перебування в Києві, і говорили вони на улюблену тему — про військове мистецтво. Різноманітні політико-дипломатичні питання венеусельцю допомагав розв’язувати Олександр Безбородько — член російської Колегії закордонних справ і фактичний керівник зовнішньополітичного відомства імперії. Один з останніх фаворитів Катерини II генерал Олександр Мамонов часто виконував посередницькі функції у взаємовідносинах цариці з Мірандою та сприяв вирішенню його фінансових проблем. Добрим київським приятелем дона Франсіско став полковник Михайло Дашков — командир дислокованого в Києві Дніпровського піхотного полку і син знаменитої княгині Катерини Дашкової.

Дещо рідше Міранда спілкувався в Києві з іншою значною групою осіб, близьких до царського оточення. Це — улюбленець Катерини II обер-шталмейстер Лев Наришкін, головний директор Державного асигнаційного банку Андрій Шувалов, його однофамільник обер-камергер Іван Шувалов, генерал-ад’ютант імператриці Федір Ангальт, сестра Олександри Браницької Катерина Скавронська, віце-президент адміралтейської колегії Іван Чернишов, російський посланник у Польщі Отто-Магнус Штакельберг, родовиті українці на царській службі камер-юнкер Віктор Кочубей і п’ятий син колишнього гетьмана України генерал Лев Розумовський та ін.

Добре знаючи основні європейські мови, дон Франсіско багато зустрічався і вільно розмовляв з сановитими іноземцями, які прибули до Києва з бажанням бути представленими Катерині II або ж супроводжували її у мандрівці. Головним чином це були представники польської державної та політичної еліти: граф, “воевода Руський” Станіслав-Щенсий Потоцький та його дружина Юзефа Амація, племінники останнього польського короля Станіслав та Юзеф Понятовські, начальник литовської артилерії, князь Казимир Сапега, надворний маршал литовський, граф Ігна-

цій Потоцький, великий маршал коронний, граф Міхал Мнішек, інші польські діячі. Серед них проросійське угруповання очолював згадуваний вище Ксаверій Браницький, а лідером прихильників незалежності Польщі виступав Ігнацій Потоцький, приятельські відносини з яким ледь не коштували Міранді, як побачимо далі, вислання з Києва.

З інших іноземців — київських знайомих дон Франсіска слід назвати дипломатів: французького посланника в Росії Луї-Філіппа Сегюра, австрійського — Людвіга Кобенця, англійського — Аллейна Фіцгерберта.

Перша зустріч Міранди з російською імператрицею відбулася 14 лютого в її київській резиденції — палаці малоросійського генерал-губернатора. Представив Катерині II дон Франсіска князь Безбородько. Потім було майже два десятки зустрічей і бесід венесуельського патріота з царицею. В них взяли активну участь Потьомкін, Безбородько та Мамонов. В ході розмов (фактично це були переговори сторін) проявилось вороже ставлення російських правлячих кіл до королівської Іспанії та прагнення підтримати противника Мадрида, який так несподівано опинився в Києві. Успіхові місії Міранди сприяла і особиста симпатія російської імператриці до шляхетного, вихованого офіцера.

Саме завдяки заступництву цариці недругам Міранди не вдалося спровадити його з Києва вже у лютому 1787 р., коли ворожу кампанію проти нього розвинув російський посланник у Варшаві Штакельберг, якому були не до душі дружні взаємини венесуельця з лідером польської демократичної опозиції Ігнацієм Потоцьким та його прихильниками. 21 лютого Потьомкін, безперечно, відповідним чином поінформований та підготовлений посланником, заявив дону Франсіско, що йому слід виїхати з Києва, бо згодом “річки стануть непридатними для подорожі”. Ці слова фельдмаршала венесуелець сприйняв як прозорий натяк на бажання видворити його з міста і став негайно готуватися до від’їзду. Але Катерина II, дізнавшись про це, вже наступного дня рішуче виступила проти від’їзду Міранди.

Тим часом іспанський уряд наполегливо вимагав у російських властей арешту та видачі свого злісного ворога. Про це Міранда дізнався під час бесід з імператрицею та її найближчим оточенням у березні-квітні 1787 р. Російські можновладці застерігали, що йому загрожує суд інквізиції, і наполегливо пропонували перейти на царську військову службу. Відмовившись від цього, венесуельський патріот звернувся до російських властей з проханням надати йому фінансову та політико-дипломатичну підтримку. З цього питання в Києві відбулися нетривалі переговори, під час яких було досягнуто домовленості в питаннях виділення Міранді 10 тис. рублів та зобов’язання російської дипломатії за кордоном допомагати венесуельцю у загрозливих ситуаціях.

Перебуваючи майже три місяці в Києві, дон Франсіско мав змогу добре ознайомитися з містом, його мешканцями та історичними й архітектурними пам’ятками. Він уважно оглянув споруди Києво-Печерської лаври, яка нагадувала йому собор святого Марка у Венеції, побував у лаврських церквах, піднімався на дзвіницю, оглянув лаврські печери. Відзначивши архітектурну досконалість Софійського собору, він виявив особливий інтерес до князівських поховань у ньому. В Андріївській церкві венесуелець звернув увагу на оригінальний інтер’єр та вдале розташування біля дніпровського берега. Побувавши на Подолі, він відвідав Києво-Могилянську академію, тамтешні церковні та торгові споруди. Знайомлячись з містом, Міранда постійно спілкувався з киянами, від чого діставав справжню насолоду.

В середині березня латиноамериканець тимчасово перервав своє перебування в Києві і здійснив надзвичайно змістовну кількадечну мандрів-

ку до Канева. А обставини її були такі. 9 березня на зустрічі у Фастові польського короля Станіслава II Августа, який прямував до Канева, Потьомкін розповів монархові про перебування в Києві цікавого уродженця далекої Венесуели. Король побажав познайомитися й поспілкуватися з Мірандою і через фельдмаршала запросив його на побачення в Каневі. Вранці 14 березня дон Франсіско вирушив з Києва до Канева разом із сином фельдмаршала — генералом Михайлом Румянцевим, якому було доручено передати королю особисте послання Катерини II. Перетнувши російсько-польський кордон, латиноамериканець був вражений запущеними полями. Для перепочинку мандрівники зупинилися в місцевості Василевщина (біля витоків річки Красною, що впадає у Дніпро). Місцевий польський граф Тарновський запросив до себе гостей короля. Під час цього відвідання Міранда з цікавістю спостерігав за графськими слугами-українцями, які під гру на цитрі виконували національні танці та пісні. А дружина графа перед прощанням попросила дону Франсіско вигравірувати своє ім'я діамантом на склі. Залишивши гостинних господарів, вирушили в подальшу дорогу і, проїхавши Кагарлик та Поток, прибули до Канева о першій ночі.

Гостем польського короля Міранда був чотири дні — з 15 по 19 березня. Тут він спілкувався з племінником монарха — Станіславом Понятовським, якому належав Канів. Зі Станіславом II Августом розмови точилися про старожитності Італії та Греції, становище у латиноамериканських колоніях Іспанії, про США та президента Джорджа Вашингтона. Водночас дон Франсіско був неприємно вражений приниженням польськими вельможами своїх підданих. Його дуже вразило, що селяни-українці при зустрічі з польським паном падають на коліна і схиляють голови до землі. Про взаємини між підлеглими поляками і їх володарями венесуелець міг зробити висновок під час своєї розмови з князем Станіславом. “Прийшов один офіцер, — писав Міранда у щоденнику, — одягнений у мундир, щоб поговорити з князем про службові справи..., і перед тим як почати розмову він падає на землю з наміром цілувати тому ноги, чого йому не дав зробити князь, почервонівши через те, що я був присутнім”.

Серед інших осіб, з якими спілкувався в Каневі Міранда, були начальник військової канцелярії польського короля, генерал Ян Комаржевський, посланник Речі Посполитої в Петербурзі Августин Деболі, камергер монарха Шидловський. Тут він мав тривалу розмову з відомим на той час польським істориком Адамом-Станіславом Нарушевичем, який показав гостю шойно видану свою вірнопідданську книгу про Крим, присвячену російській імператриці. Дещо пізніше, у Києві венесуельцю ще довелося зустрічатися з Нарушевичем, і він був неприємно вражений тим, як відверто ця особа принижувалась, отримуючи дарунки від вельможних росіян.

Міранда уважно оглянув Канів, зокрема забудову міста, і ретельно описав побачене у своєму щоденнику. А 18 березня, перед від'їздом, він прийняв запрошення князя Станіслава відвідати риболовлю на річці Рось.

22 квітня російська цариця та її чисельна свита розмістилися на заздалегідь збудованих розкішних галерах і під звуки артилерійського салюту вирушили Дніпром у подальшу дорогу. А венесуелець ще з тиждень продовжував мешкати у Києві, чекаючи на документи, які йому мав доставити кур'єр від князя Безбородька. Час проводив з гостинним фельдмаршалом Румянцевим та військовим комендантом Києва, генералом Іваном Кохінусом. 30 квітня він побував на Дніпрі, де оглянув оригінальної форми судно, сконструйоване згадуваним вище Самоелем Бентамом. На ньому винахідник мав намір наздогнати флотилію галер Катерини II.

У ті дні сталася неприємність — через недбалість слуги у Міранди було вкрадено придбану ще у Херсоні кибитку, на якій він мав продовжити свою подорож з Києва. Дізнавшись про це, фельдмаршал Румянцев наказав приставити до помешкання венесуельця двох вартових та відшукати кибитку. Останнє виконати не вдалося і, за вказівкою генерал-губернатора, було віднайдено інший екіпаж, в якому 1 травня 1787 р. дон Франсіско залишив Київ.

Проїхавши Бровари та Семиполки, 2 травня Міранда прибув до Козельця. Зайшов до церкви, де правилася недільна служба, і поспостерігав за парафіянами, “що виглядали непогано і були досить добре одягнені”. Звернув увагу на водяні млини у місті та кавалерійський загін у казармах.

На подальшій дорозі почали зустрічатися юрби прочан, які поспішали до київських печер — “Лоретто чи Мекки цього народу”, як напише у щоденнику венесуелець. Проїхавши Косарі, Носівку та Дивицю, перетнувши надвечір 2 травня Остер, він прибув до Ніжина. На думку Міранди, “це місто заселене переважно греками; вони користуються різними привілеями”. Військовий комендант міста — граф Капуані “надзвичайно люб’язно” зустрів мандрівника. Переночувавши у гостинного господаря, 3 травня на світанку дон Франсіско продовжив подорож. Проїжджаючи Комарівку, побачив розквартировану там кавалерійську частину. Потім, проминувши Борану, надвечір прибув до Батурина, відразу зазначивши у щоденнику, що це “колишня резиденція відомого Мазепи, гетьмана українських козаків, руїни будинку якого ще можна розглядіти”. Після ліквідації гетьманства Кирило Розумовський продовжував володіти в Батурині палацом, яким управляв, як було відомо Міранді, відставний полковник Денисов. Щоб зупинитися в місті та оглянути його, венесуелець мав рекомендаційного листа до цієї особи, написаного в Києві генералом Львом Розумовським — п’ятим сином колишнього гетьмана. Прочитавши листа, Денисов показав гостю палац, зробив з ним прогулянку по місту та запросив переночувати.

О 4-й годині ранку наступного дня Міранда залишив Батурин, проїхав Алтинівку та Кролевець і перед вечором прибув до Глухова, про який написав у щоденнику, що він дуже добре розташований “і має вигляд німецьких міст”, а після більш ретельного огляду додав: “У ньому дуже гарні будівлі з цегли і чудовий палац прекрасної архітектури іонічного ордера* зі статуями, барельєфами та медальйонами у чудовому стилі, що наслідує древніх”. Як повідомили гостю, будівництво палацу, яким керував фельдмаршал Румянцев, обійшлося казні у 500 тис. рублів.

На цьому завершилося перебування Франсіско де Міранди на теренах України. Безумовно, воно було насиченим і змістовним. Можна без перебільшення стверджувати, що щоденникові нотатки видатного латиноамериканця є важливим джерелом для вивчення багатьох питань минулого післягетьманської України. Історична інформація, зафіксована Мірандою, дає можливість значно розширити наші уявлення про складні внутрішні процеси, що відбувалися в різних її регіонах, передусім на Півдні, про українську політику царської Росії та осіб, причетних до її здійснення. Ця інформація дозволяє також по-новому оцінити ряд міжнародних проблем, в першу чергу тодішнє польське питання та ситуацію в чорноморському регіоні.

Франсіско де Міранда стояв біля джерел українсько-латиноамериканських взаємовідносин, які у період нашої незалежності значно розширилися. Такі дружні зв’язки розвиваються і з батьківщиною Міранди. 1997 р.

* Один з трьох основних грецьких архітектурних ордерів.

Україна та Венесуела встановили дипломатичні відносини. Під час вручення Надзвичайним і Повноважним Послом Венесуели в Україні Хосе Франсіско Сукре Фігарелью вірчих грамот у Києві Президент нашої держави Леонід Кучма запевнив дипломата у готовності громадськості України підключитися до міжнародної програми відзначення 250-ліття від дня народження Міранди. Ювілейні заходи на честь видатного венесуельця в Україні розпочалися, і їх слід активізувати. Зокрема, було б доцільним встановити меморіальну дошку та назвати одну з українських вулиць іменем Франсіско де Міранди.

¹ Григулевич І. Р. Франсиско де Миранда и борьба за независимость Испанской Америки. — М., 1976; Лаврецкий И. Миранда. — М., 1965.

² Записки графа Сегюра о пребывании его в России в царствование Екатерины II. — Спб., 1865.

³ Григорович Н. Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени. В 2-х томах. — Т. 1 (1747—1787). — СПб., 1878.

⁴ Robertson W. S. The Life of Miranda. — Vol. 1—2. — Chapel Hill, 1929.

⁵ Archivo del general Miranda. — Caracas, 1929—1938. — Т. 1—15; La Habana, 1950. — Т. 16—24.

⁶ Archivo del general Miranda. Viajes por Grecia, Turquía y Rusia. — Caracas, 1929. — Т. 2. — P. 188—321.

⁷ Мирошевский В. Екатерина II и Франсиско Миранда // Историк-марксист. — 1940. — № 2; Мирошевский В. М. Освободительные движения в американских колониях Испании от их завоевания до войны за независимость. 1492—1810 гг. — М.; Л., 1946.

⁸ Григулевич І. Р. Указ. соч.; Лаврецкий И. Указ. соч.

⁹ Альперович М. С. Франсиско де Миранда в России. — М., 1983.

¹⁰ Стрілко А. А. Україна кінця XVIII ст. у щоденниках Франсіско де Міранди // Український історичний журнал. — 1981. — № 9.

¹¹ Стрілко Андрій. Українська минувшина очима Франсіско де Міранди // Київська старовина. — 1996. — № 1; Франсіско де Міранда. Щоденник // Київська старовина. — 1996. — № 1—3; Пам'ять століть. — 1996. — № 1.